

УДК 32:001. 891. 3 (167).

Степико М. Т.

*Доктор філософських наук, професор, старший науковий співробітник
Національного інституту стратегічних досліджень*

РЕІНТЕГРАЦІЯ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ДОНБАСУ ТА КРИМУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Метою статті є аналіз проблем та шляхів реінтеграції окупованих регіонів країни в український гуманітарний та соціокультурний простір. Окреслюються шляхи, чинники та механізми подолання кризи української ідентичності в окремих регіонах країни, визначаються напрямки консолідації суспільства на засадах українських цінностей.

Ключові слова: гуманітарний розвиток, ідентичність, реінтеграція територій, криза ідентичності, політика ідентичності.

Сьогоднішня військова експансія Росії на терени України своєю засадничою передумовою мала імперський російський міф про українців, які в очах багатьох росіян не були «іншими», з власною національною ідентичністю, що українських держави та суспільства **насправді не існує**, вони дуже слабкі, і ними можна дуже легко зневажити. Як справедливо вважає В. Горбулін, блицкриг Кремля засновується на ідеї, що буцім-то уся Україна на схід від Дніпра мріє про відродження союзу з колишньою метрополією, що українська незалежність — це штучне явище, а патріотизму українців не існує [1].

Потенціал російської агресії щодо України закладено ще й у самому змісті російської ідентичності, яка, на думку американського дослідника Т. Снайдера залежить від заперечення ідентичності інших. З його досвіду, росіянин є людиною, яка говорить, що немає України. Також це людина, яка каже, що є глобальна світова змова, на чолі якої є США. Це все негативні визначення росіян, які не можуть пояснити того, чим є Росія. Це лише опозиція до світу. А можливо, запитує він, бути Росією — це нападати на інші країни? [2]. Ще більш категорично висловився щодо ідентичності росіян російський історик Ю. Афанасьєв: «У сьогоднішній Росії сталінізм реконструйовано у формі путінського православного

чекістського націоналізму. Суть сталінізму — не злочини, не «репресії» і навіть не «державне насильство». Його «родова риса» — несприйняття, ненависть до будь-якого «іншого», до будь-якої іншої суб'єктності, аж до цілковитого знищення усякого «іншого» й «інших» [3].

Окрім того, можна говорити про кризу української національної ідентичності в окремих регіонах України. За часів існування її у складі СРСР, відсутність цілеспрямованої української етнополітики за часи незалежності, в країні збереглися цілі регіональні ареали (Донбас і Крим) «радянської людини» або «совка» з усіма його складниками: російською мовою та культурою, символікою, героями та антигероями, ціннісними орієнтаціями, звичаями, традиціями, міфами тощо. Совок, за визначенням російського соціолога Ю. Левади, це масовидний, усереднений тип людини, прилаштований, адаптований до існуючого соціального порядку, «простий», ієрархічний, хронічно незадоволений, лукавий, обдуруючий, невпевнений в собі, наповнений своєю (масовою, колективною) винятковістю [4, с. 8–37]. Задача совка — отримати мінімальні матеріальні блага, але не рівні шанси на реалізацію успішних життєвих стратегій.

«Совок» не сприймає символи української нації, не вірить легітимним органам влади та державним інституціям, має проросійські геополітичні орієнтації та суспільні цінності, «радянськість» колективної пам'яті, не вірить в успішне майбутнє України тощо. Улюблене запитання «совка»: — Що мені дала ваша Україна? Ваш Майдан? Ваша Незалежність? «Совкова» ідентичність зазвичай співпадає з її територіальним виміром — згідно всіх соціологічних опитувань 27% респондентів ідентифікують себе з місцем проживання-містом або районом (малою батьківщиною). І ця ідентичність не є суто донецьке чи кримське явище. Результати Всеукраїнського опитування громадської думки Омнібус-3, проведеного Інститутом соціології НАН України ще в 2011 році, показували, що на запитання: «Шкодуєте чи Ви про розпад СРСР?» ствердно відповіли 56,6% опитаних, негативно-27,6%, не визначилися — 18,8%. [5, с. 399].

Консервації совка на територіях, наприклад, Донбасу та Криму сприяли декілька обставин. По-перше, глибоко патерналістська модель поведінки жителів. Ця модель тісно пов'язана з глибоким переконанням, що всіх нагодує й одягне такий собі трансцендентний «батько рідний», в образі якого постійно перебуває В. Путін. Головне — «добре поводитися» і слухатися його речей-настанов. При цьому всі, хто підтримував створення «ДНР/ЛНР», щиро вважають, що поводитися «добре», і

дуже агресивно вимагатимуть від «батька-батьошки» виконання його частини неформального договору. «Совок» на Донбасі сильно ображений на Україну і вважає, що якби його просто відпустили, як Крим, тоді все було б нормально. У цих людей відсутній ключовий ментальний компонент — вони не здатні на будь-які зміни і не зможуть прийняти ці зміни. Їх внутрішня катастрофа в тому, що вони не можуть відірватися від Росії — і в цьому їх головна загроза для України. Російська пропаганда у цьому випадку слугує лише інформаційним прикриттям справжніх мотивацій та побажань багатьох мешканців Донбасу та Криму.

По-друге, — глибока інтегрованість економіки Донбасу та Криму в народно-господарський і військово-промисловий комплекс Росії та ідеї «русского мира». У цих регіонах сформувався міф про Росію як про благополучну країну з високими зарплатами і пенсіями та широкими можливостями для ведення бізнесу: енергетиків і хіміків приваблює дешевий газ, машинобудівників — ринок збуту, оборонників — держзамовлення, виробників продтоварів — відкриті кордони. Тут же довгоочікувана стабільність, якої бракує на українській бунтівній землі і за яку вони голосували на референдумі про незалежність як шанс втекти від некерованості перебудовчих процесів в СРСР. Слід визнати, що в умовах існування фейкових ДНР та ЛНР процес інтеграції території Донбасу в Росію пришвидшився. Просто він не такий прямий, як у випадку з Кримом, але, фактично, цей регіон присвоюється Росією на основі навіть мінімального задоволення життєвих потреб населення. Це Рядянський Союз у дуже поганій фазі свого розвитку, коли люди задовольняються самим необхідним.

По-третє, — підривна агентурна та інформаційно-пропагандистська діяльність Росії в Україні, особливо в Криму та на Сході. Те, що тут відбулося, не могло статися без ретельного плану, який, можливо, складався роками. Тому все відбулося так швидко і стрімко. Росіяни вливали величезні гроші в свою тут агентуру та центри своєї пропаганди, такі як Russia Today. Зомбування населення відбувалося на основі простого і зрозумілого посилу — Росія добра, а всі інші погані. Окрім того, в інформаційній війні проти українців йшлося про те, що такого народу не існує, а Україна — це недодержава. Як вважають деякі дослідники навіть самі терміни «донецькі» та «Донбас» — це частина підготовки військового вторгнення Кремля в Україну, план демонізації Донбасу. Вони повинні були переконати Україну, а потім Європу та світ, що в цьому регіоні живуть принципово інші люди, якісь «донецькі».

Отже, не зважаючи на велику кількість патріотів на Донбасі та в Криму головною проблемою української держави є тут категоричне несприйняття українського проекту в його європейському виборі. У ході недавнього опитування, проведеного київськими соціологами, майже 70 відсотків жителів Луганської та Донецької «республік» заявили, що їх влаштує ситуація, що склалася і «що жити можна». З'ясувалося, що більшість громадян вважають, що ситуацію на окупованих територіях не можна вважати критичною, і вони продовжують жити, як раніше [6].

Очевидно, треба відмовитись від точки зору, що реінтегрувати території, які постраждали від зовнішньої агресії, до українського гуманітарного і культурного простору вдасться винятково за допомогою силових дій. Необхідна цілеспрямована інформаційно-культурна політика, яка б стимулювала активний процес соціальної, політичної, ментальної інтеграції населення цих територій в український соціум. Ключовою передумовою результативності цього процесу є те, що донбаський конфлікт, як пише В. Горбулін, побічно справив і серйозний психотерапевтичний вплив (своєрідний трансрегіональний «катарсис»): довго плеканий регіональними елітами і леліаний населенням, котре їм вірило, міф про те, «хто кого годує», був зруйнований жорстким зіткненням із суворою реальністю [7].

Винятково важливими для українізації окупованих територій є певні оптимальні пропорції в обсязі та часі, а також граничні межі, за які українізація не має йти (не повинна стати тотальною). Зокрема, має йтися про певні гарантії для російськомовного населення (їх, до речі, повинно було б отримати й україномовне, яке їх ніколи не мало).

Брак таких гарантій і чітких життєвих перспектив жодним чином не сприяє подоланню страху втрати своєї ідентичності проросійськи налаштованими громадянами, а отже, стурбовані своїм теперішнім і майбутнім соціально-психологічним статусом, вони вимагають забезпечення своїх прав із запасом: кожний навіть найдрібніший факт реального чи показного розширення сфери вживання, наприклад, української мови розцінюють як зазіхання на їхню ідентичність або навіть як особисту образу та приниження. Як заявив щонедавно О. Парецький, який називає себе міністром культури самопроголошеної «ДНР», українізація шкіл та дитсадків на підконтрольній Україні частині Донбасу є «насильством над мирними жителями». Він також заявив, що «жителі території колишньої Донецької області і духовно, і культурно є російськими людьми». На його думку, спроби українізації лише посилять

симпатії жителів Донбасу до так званої «народної республіки». Це ще раз свідчить, що конкуренція української та панросійської ідентичностей на теренах України великою мірою визначатиме майбутнє нашої держави, її положення у системі геополітичних координат.

У цьому зв'язку немає сенсу говорити про можливість існування подвійної — українсько-російської етнокультурної ідентичності. Кожна людина може мати і етнічну, і політичну ідентичність. Співіснування на одній території спільнот із різними мовно-культурними ідентичностями хоч і не є безпроблемним, проте у правових, ліберально-демократичних державах вважається цілком можливим. Натомість співіснування спільнот із різними політичними ідентичностями має значний конфліктогенний потенціал, особливо, якщо ці ідентичності мають протилежний, взаємозаперечний і, відповідно, взаємопереборювальний характер.

В стратегічному вимірі — ціна повернення Донбасу і Криму — це час і ресурси затрачені на забезпечення гідного рівня життя та захист честі і гідності кожного громадянина України, високий матеріальний добробут населення і верховенство права в Україні. На думку Т. Снайдера, протягом ще довгого часу ми матимемо змагання цивілізацій, різного стилю життя, де визначальним фактором є верховенство права. Чи запанує воно в Україні? Якщо так, то через 5 чи 10 років всі побачать, що краще живеться у таких містах, як Київ, Дніпропетровськ, Харків, а не у Донецьку чи Ростові [8].

Ймовірність такого сценарію не виключають також як вітчизняні, так і зарубіжні політики. 53% українських та 58% іноземних учасників 12-го щорічного Ялтинського форуму європейських стратегій вважають, що через три роки в Україні настане час економічної, політичної і соціальної стабільності, проте це не буде відноситися до Донбасу. Скоріше всього, на їх думку, на окупованій території буде продовжуватися заморожений конфлікт.

Очевидно, що українська держава має виробити цілеспрямовану державну політику подолання криз ідентичності, нейтралізації її загроз в окремих регіонах країни. В основу такої політики може бути покладена Концепція формування національної ідентичності громадян України з визначенням політичних, економічних та соціокультурних механізмів і пріоритетів консолідації національної спільноти. Потрібно також гомогенізувати інформаційний простір Української держави, забезпечити інформаційно-психологічну безпеку українських громадян, нейтралізувати агресивне зомбування російськими ЗМІ їх свідомості на користь імперських інтересів влади Росії. Геополітичним пріоритетом такої

політики повинен стати європейський вибір України, який підтримує, за соціологічними опитуваннями, більше половини її громадян.

Складовою політики ідентичності має стати українська реколонізація зрусифікованого та змаргіналізованого Сходу України, де самоідентифікацію громадян визначають російські ЗМІ. Для цього необхідно ініціювати створення проукраїнських громадських рухів без прив'язки до політичних партій, які на основі боротьби проти корупції, здирицтва чиновників, захисту «задушеного» малого підприємництва тощо, формуватимуть тут український простір використовуючи місцеві традиції та місцевий патріотизм, українські культурні й освітні програми. Розпочинати цей процес треба з менш денационалізованих сіл та містечок де вплив «руського мира» менш значний, ніж у великих містах. Новому поколінню «східняків» варто показувати історичну альтернативу «руському миру» — західну цивілізацію, де головним пріоритетом діяльності держави є забезпечення прав та свобод громадян. Ключовим тут завданням є формування нової української еліти. А починати треба з українізації шкіл і дитячих садочків.

Утвердження української ідентичності на Донбасі визначальним чином залежатиме від введення особливого тут порядку самоврядування та проведення виборів за українськими законами. Головна задача — висунути до органів місцевої влади українських патріотів. Але проблема тут в тому, що в Україні самоврядування завжди було слабким, а регіональні анклавні на Донбасі очолювалися навіть не князьками із місцевого самоврядування, а державними адміністраціями або фінансово-промисловими групами. Потрібно також зважати на силу поширеного тут інституту землярства. Для місцевих жителів професійні та моральні якості кандидата на ту або іншу посаду повинні бути доповнені алгоритмом «свій» та якостями, зрозумілими промислово-робітничому суспільству регіону. Вирішити цю задачу можливо використавши потенціал волонтерства, яке сьогодні активно тут працює. Цих людей треба максимально долучити до місцевого самоврядування, бо їх тут знають особисто, їм довіряють, проте в інформаційному полі регіону вони майже відсутні. А саме це поле навіть на звільнених територіях залишається проросійським.

Для повернення Криму Україні доцільно прийняти національну стратегію його реінкарнації. Для цього потрібно витягувати з півострова, об'єднувати і готувати нову кримську еліту, яка переїде туди замість колаборантів. Можна також відновити діяльність деяких конституційних органів, зокрема, Ради Міністрів Криму в урізаному форматі, яка

може функціонувати, наприклад, на території Херсонщини. Вивозити вищі навчальні заклади, як це було з Луганським національним університетом. Створити ЗМІ, які б становили серйозну перепону тотальному російському зомбуванню та доносили до кримчан українську позицію з усіх проблем внутрішнього та зовнішнього життя країни.

Проте відновлення трансляції вітчизняних медіа є важливою, але не достатньою умовою формування українських цінностей на окупованих територіях. Головне—налогодити двосторонню комунікацію з їх мешканцями, орієнтуючись на потреби та інтереси людей. Хоча Донбас та Крим живуть у пропагандистському міфологічному інформаційному полі Росії у відношенні поширюваного контенту ЗМІ слід виходити з того, що завоювати довіру людей можна на лише на основі орієнтації на їх потреби та інтереси. Головним тут може бути такий месидж: *«ми—місцеві ЗМІ, у своїх репортажах ми відтворюємо факти, ми здатні критикувати себе, ви можете покласти на нас. Не покладайтеся на росіян, адже вони ведуть пропаганду. Можливо, наші репортажі трохи нудні, але вони достовірно відтворюють факти»*.

В цілому подолання регіональної кризи національної ідентичності в Україні вимагатиме:—внесення до Конституції України положення про те, що світоглядними засадами розбудови держави, окрім загальнолюдських, є також українські національні цінності, оскільки ідентичність держави визначає її ідеологія;—прийняття Концепції гуманітарного розвитку України, в якій забезпечення єдності та цілісності її гуманітарного простору було б визначено пріоритетом національної безпеки держави. Стрижнем Концепції повинно стати визначення ціннісних орієнтирів суспільного розвитку в умовах економічної кризи і зовнішньої агресії, встановлення перешкод розповсюдженню деструктивних ідеологічних установок у громадській свідомості, сприяння формуванню українських державницьких цінностей;—створення українського «бренду» кожного регіону в процесі реалізації закону України про декомунізацію. Відтворення міфів і легенд, власної історії рідного краю, свят, віднайдення героїв-патріотів регіонального рівня і популяризація їх діяльності, природних та історичних пам'яток тощо—такі напрямки мають стати центрами гуртування історичної української пам'яті і пріоритетами культурної та гуманітарної політики держави;—**запровадження** державного протекціонізму щодо високоякісних україномовних форм інформаційної, культурно-мистецької, освітньої діяльності;—відновлення українського контролю в інформаційному просторі на тимчасово окупованих територіях як умови

перемоги у війні ідентичностей. Вирішення цієї проблеми повинно бути першочерговим завданням новоствореного Міністерства інформаційної політики України;— створення при кожній обласній державній адміністрації чи обласній раді групи по вивченню громадської думки, які відслідковуватимуть гуманітарну ситуацію в регіоні та нададуть рекомендації по нейтралізації загроз та викликів національній безпеці держави, які можуть продукуватися у цій сфері;— розробки концепції гуманітарної складової національно-патріотичного виховання у військових формуваннях України, яке має здійснюватися на національно-історичних засадах та традиціях українського народу та стати суттєвою перешкодою розповсюдження пацифістських настроїв серед населення. Очевидно, що багато українських військових та силовиків донедавна не могли собі уявити, що основним ворогом України є Росія, і що саме з Росією доведеться воювати;— підготовки законопроекту про гуманітарну та культурну діяльність в окремих районах Донецької та Луганської областей, який би передбачив чіткий алгоритм щодо забезпечення культурних, інформаційних та гуманітарних потреб громадян України в умовах зовнішньої агресії. Необхідно запровадити практику пріоритетної тут підтримки україноцентричних культурних проєктів, комплектувати місцеві бібліотеки якісною українською літературою, насамперед, художньою та історичною, наповнити радіо, телебачення та інші медіа, поширені у російськомовних регіонах країни, україномовним і російськомовним контентом патріотичного та проєвропейського змісту;— децентралізації гуманітарної політики України. У контексті впровадження реформи державного управління, громадам варто надати можливості самостійно вирішувати проблеми збереження місцевих національно-культурних та етнографічних традицій, визначати шляхи розвитку закладів культури. За центральною владою мають бути закріплені повноваження з реалізації загальнодержавних програм культурного поступу та утримання об'єктів національного значення. Водночас децентралізація не повинна бути засобом політичних спекуляцій і загрожувати єдності та цілісності гуманітарного простору країни.

Список використаних джерел:

1. Горбулін В. П'ять сценаріїв для україно-російських відносин.—[Електронний ресурс]—режим доступу до статті: [http://gazeta. dt. ua/internal/p-yat-scenariyiv-dlya-ukrayino-rosiyskih-vidnosin-.html](http://gazeta.dt.ua/internal/p-yat-scenariyiv-dlya-ukrayino-rosiyskih-vidnosin-.html)

2. 2. Снайдер Т. Російська ідентичність залежить від заперечення ідентичності інших. [Електронний ресурс]—режим доступу до статті: <http://politikan.com.ua/8/0/0/86472.htm>
3. Афанасьєв Ю. «Світ не помітить зникнення Росії, коли країна розпадеться. Бо її економічне значення для нього—мізерне» / Ю. Афанасьєв // «Країна». — 2015. № 37 (290). — С. 20.
4. Гудков Л. Условия воспроизводства «советского человека» //Л. Гудков // Вестник общественного мнения. Данные, Анализ, Дискуссии. М. — 2009. — № 2.
5. Беленок А. Симптомы ностальгии по советскому прошлому в коллективных представлениях населения Украины / А. Беленок // Соціальні виміри суспільства. Збірник наукових праць, заснований Інститутом соціології НАН України у березні 1997 р.. Випуск 4 (15). — К., 2012.
6. Жителі Донбасу заявили, що їм подобається жити під окупацією. [Електронний ресурс]—режим доступу до статті:
7. http://zik.ua/ua/news/2015/09/29/zhyteli_donbasu_zayavyly_shcho_im_podobaietsya_zhyty_pid_okupatsiieyu_62862
8. Горбулін В. «Чорна діра»: нескінченний тупик урегулювання.—[Електронний ресурс]—режим доступу до статті: <http://gazeta.dt.ua/internal/chorna-dira-neskinchennyi-tupik-uregulyuvannya-.html>
9. Снайдер Т.: Найкраще, що може зробити Україна для Донбасу і Криму—це реформуватися сама. [Електронний ресурс]—режим доступу до статті: <http://life.pravda.com.ua/person/2015/09/18/200333/>

Стаття надійшла до редакції 18.02.2015 р.

Степико М. Т. Реинтеграция оккупированных территорий Донбасса и Крыма: проблемы и пути решения

Целью статьи является анализ проблемы и путей реинтеграции оккупированных территорий страны в украинское гуманитарное и социокультурное пространство. Очерчиваются пути, факторы и механизмы преодоления кризиса украинской национальной идентичности в некоторых регионах страны, определяются на этой основе направления консолидации украинского общества.

Ключевые слова: гуманитарное развитие, идентичность, реинтеграция территорий, кризис идентичности, политика идентичности.

Stepyko M.T. Reintegration of The occupied territories of Donbass and Crimea: The problems and paths solutions

The purpose of the article is to analyse the problems and ways of reintegrating the occupied regions of country, in Ukrainian humanitarian and cultural space. Define paths, factors and mechanisms to overcome the crisis of the Ukrainian identity in some regions of the country, are determined on the basis of the directions of Ukrainian society consolidation.

Keywords: humanitarian development, identity, reintegrating territories, identity crisis, the politics of identity.